

O nastajanju *Kovidne krajine*

URŠULA LIPOVEC ČEBRON IN SARA PISTOTNIK

Zakaj objaviti še eno znanstveno monografijo o posledicah pandemije covida-19? Če v kateri koli akademski spletni brskalnik v katerem koli svetovnem jeziku vnesemo besede »pandemija«, »covid-19«, »posledice«, se nam usuje nepregledna množica znanstvenih člankov, razprav ter strokovnih in znanstvenih monografij, napisanih v različnih disciplinarnih okvirih, z raznolikimi metodološkimi pristopi, tematskimi usmeritvami in konceptualnimi poudarki. Poleg tega se kot splošen odziv na to temo, ki je bila dolge mesece v ospredju medijskega poročanja, večine javnih diskusij ali zasebnih pogovorov, pojavlja prenasičenost in izčrpanost, kar se kaže tudi v obliki raziskovalne izčrpanosti (*research fatigue*) (Patel idr. 2020).

Toda čeprav se zdi, da bi bilo v času, ko smo se nekako naučili živeti s covidom-19, najbolje čim prej pozabiti na pandemijo in z njo povezane družbene pretrese, globoko zadihati brez mask in strahu

pred fizičnimi stiki, pa je pomembno, da v obdobju kriz (Saad-Filho 2021) temeljito premislimo preteklo dogajanje. Dejstvo je, da tudi v Sloveniji dobrih 20 let doživljamo kontinuum kriz: po tem, ko so po 11. 9. 2001 ZDA vsilile preostalemu svetu protiteroristične ukrepe in smo leta 2008 s finančno gospodarsko krizo prešli v dolgo obdobje ekonomske nestabilnosti, iz nje pa v zavedanje o nujnosti drugačnega upravljanja migracij in soočenje z uničujočimi posledicami klimatskih sprememb, smo leta 2020 doživeli pandemijo covid-19, takoj zatem je nastopila vojna v Ukrajini, sledil ji je uničujoči izraelski vojaški pohod na prebivalce Gaze, vmes pa smo se v Sloveniji ukvarjali še z obsežnimi posledicami poplav. V obdobju kriz torej ni ustrezno vprašanje, ali bo naslednja kriza nastopila, temveč kakšna bo ter kako dolgoročne in uničujoče bodo njene posledice.

V tem stampedu kriznih dogodkov, ki se zdi vsako leto hitrejši in intenzivnejši, je bistveno poudariti, da se nobena kriza ne zgodi v praznem prostoru, neodvisno od drugega družbenega dogajanja. Vsak nov krizni dogodek se umesti v družbo, zaznamovano s preteklim dogajanjem, in vpliva na druge krize, pri čemer se njihove posledice pogosto med sabo potencirajo in puščajo velik pečat na družbenem življenju. To se kaže tudi v primeru pandemije covid-19, ki so jo oblasti sprva razumele kot zdravstveno krizo, česar ni mogoče zanikati glede na hude zdravstvene posledice, vključno s smrtnostjo, ki jih je imela za prebivalstvo, ter številne izzive za zdravstvene sisteme po vsem svetu. Toda čeprav so zdravstvene in politične oblasti v veliki meri monopolizirale interpretacijo pandemije kot zdravstvenega problema, je bilo ves čas jasno, da je bila pandemija v prvi vrsti družbeni pojav. Virus SARS-CoV-2, še bolj pa ukrepi, sprejeti za omejevanje njegovega širjenja, so namreč vplivali na številne vidike življenja, ki segajo daleč onkraj področja zdravstva. Ne le, da so zarezali v samo organizacijo vsakdanjega življenja, ki je postala bolj ali manj podvržena zaustavljanju širjenja okužb, pomembno so vplivali tudi na percepcijo realnosti in oblikovali novo dojemanje normalnosti.

S tem je povezan ključen razlog, zakaj je pandemija covid-19 danes še vedno aktualna. Kot drugi pojavi, ki dobijo dimenzijo izrednih razmer, je sprožila specifično upravljanje družbe, ki je intenzivno preoblikovalo vsakdanje norme. Ravno na osnovi njenih učinkov, ki jih danes lažje razumemo kot pred letom ali dvema, bi lahko rekli, da je pandemija poglobila posledice prejšnjih kriz in potencirala oziroma pospešila številne družbene procese, ki so se odvijali dlje časa, po koncu pandemije pa se nanje kot skupnost nismo ustrezno odzvali. Čeprav bi zaradi razprostranjenega občutka nemoči, prezasičenosti in izčrpanosti najraje relativizirali vsako novo krizo kot nekaj začasnega,

kar bo minilo, je pomembno analizirati dolgoročne učinke njihovega upravljanja in se hkrati zavedati, da bi bili lahko tudi drugačni.

Pričujoča monografija ima v množici kovidnih in postkovidnih objav nekaj posebnosti. Prva je ta, da je nastala kot rezultat mednarodnega projekta *Sonar-Global – globalne mreže družboslovnih ved za nalezljive bolezni in protimikrobno odpornost* (2019–2022),¹ znotraj katerega je v petih državah² sočasno potekala obširna kvalitativna raziskava o zdravstvenih, družbenih, ekonomskih in drugih posledicah pandemije covid-19. Sodelavci in sodelavke projekta, ki je bil nedavno nagrajen,³ so na osnovi terenskega gradiva o posledicah pandemije objavile nekatere znanstvene prispevke (Öcek idr. 2022, 2023), vendar pa je le skupina raziskovalk iz Slovenije analizo etnografskega materiala zbrala v posebni znanstveni monografiji. Pri tem velja izpostaviti, da ta monografija ni bila predvidena kot del projektnih aktivnosti, temveč je nastala naknadno, brez projektnih sredstev. Drugič, posebna je zaradi svoje metodologije, saj je raziskava v času pandemije potekala na terenu, kjer je bilo zbrano obsežno etnografsko gradivo: v prvi polovici leta 2021⁴ so bili v Ljubljani in Pomurju izvedeni polstrukturirani intervjuji z 214 sogovorniki in sogovornicami. Pri tem velja poudariti, da so med njimi številni družbeno marginalizirani posamezniki in posameznice, ki jih kvantitativne raziskave običajno spregledajo. Tretjič, raziskovalke, ki so opravile ključen del terenskega dela, nastopajo v monografiji kot avtorice poglavij. To izpostavlja, saj se neredko dogaja, da mlajši raziskovalci in raziskovalke v znanstvenih projektih sodelujejo le pri določenih, manj prestižnih nalogah (zbiranje podatkov, transkribiranje, kodiranje), ni pa jim pripuščeno sodelovati pri analizah in objavah rezultatov raziskav, v katerih so sodelovali. V tej publikaciji poleg raziskovalk, ki so sodelovale pri slovenskem delu projekta v vseh njegovih fazah (Anja Brunec, Uršula Lipovec Čebren in Neža Vodopivec), s poglavjem sodelujejo tudi drugi, ki so opravili večje število intervjujev v terenski raziskavi (Vanja Germ, Tisa Kučan Lah, Jasmina Kuduzović) ali so pomembno prispevali k metodološkim in konceptualnim usmeritvam raziskave (Sara Pistotnik, Juš Škraban). Monografija tako predstavlja zbrane razmisleke predvsem mlajših avtoric in

---

1 V izvorniku: SoNAR-Global: *A Global Social Sciences Network for Infectious Threats and Antimicrobial Resistance*.

2 Na Malti, v Franciji, Italiji, Nemčiji in Sloveniji.

3 Projekt *Sonar-Global* je leta 2022 prejel nagrado *Les Étoiles de l'Europe* oziroma zvezde Evrope, ki jo za najboljši raziskovalni projekt, financiran s sredstvi Evropske komisije, letno podeljuje francosko ministrstvo za raziskave. Za več informacij glej <<https://www.rtvsl.si/znanost-in-tehnologija/slovenske-raziskovalke-s-projektom-sonar-global-do-prestizne-nagrade/650480>>, 4. 10. 2023.

4 Od februarja do julija 2021.

avtorja, ki so na različne načine sodelovali pri projektu *Sonar-Global*, obenem pa so se v svojih poglavjih osredotočili na nekatere tematike, ki so se izkazale kot ključne pri premišljevanju pandemije covid-19 ter njenih dolgoročnih učinkov na družbeno življenje v Sloveniji in širše. Vseeno pa s to monografijo nikakor nismo izčrpali analize zbranega gradiva, temveč le postrgali po njegovem površju, pod katerim se skriva množstvo drugih posledic pandemije covid-19, ki bodo morale počakati na prihodnje analize oziroma publikacije.

V uvodnem poglavju Uršula Lipovec Čebtron predstavi mednarodni projekt *Sonar-Global* ter oriše uporabljeno metodologijo, potek raziskovanja, pa tudi ključne značilnosti sogovornikov in sogovornic ter glavne ugotovitve, ki so izšle iz zbranega terenskega materiala. Med temi ugotovitvami velja izpostaviti, da so se sogovorniki in sogovornice v času pandemije soočale s kompleksnimi, prepletenimi ranljivostmi, ki jih nikakor ni mogoče reducirati na koncept »ranljivih skupin«, obenem pa večina ugotovljenih ranljivosti ni bila posledica same pandemije, temveč poskusov njenega obvladovanja. S tem je povezana ugotovitev, da je bila posebnost pandemije v Sloveniji njena izrazita političnost, saj se je z začetkom pandemije zgodila menjava oblasti, zaradi česar je večina sogovornikov in sogovornic ukrepe za zamejevanje okužb razumela kot povezane z interesi tedanje vlade. Poleg težav z ukrepi za omejevanje okužb avtorica izpostavi še nekatera druga področja, na katerih so se najbolj izrazito pokazale ranljivosti, ki so bile posledice omejenega dostopa do javnih prostorov in storitev, spremenjenih razmer del in z njimi povezane spremembe dohodka ter institucionalne oskrbe oziroma ranljivosti institucionaliziranih oseb. Ta in druga področja so v naslednjih poglavjih pričujoče monografije bolj natančno analizirana.

V drugem poglavju, »*Ostanimo doma*«: *kaj se je med pandemijo dogajalo med štirimi stenami?*, Anja Brunec analizira, kako je na vsakdan sogovornikov in sogovornic raziskave vplivalo priporočilo »ostanimo doma«. Ugotavlja, da lahko na podlagi terenske raziskave sklepamo, da je to priporočilo delovalo po načelu prelaganja odgovornosti na prebivalce, saj naj bi bili s svojimi dejanji odgovorni za potek pandemije in bi z upoštevanjem priporočila upočasnili širjenje novega koronavirusa. Obenem pa rezultati raziskave kažejo, da odločevalci pri oblikovanju teh ukrepov niso upoštevali realne družbene situacije, saj so izhajali iz predstave o homogenosti populacije, ki jo sestavljajo jedrne družine s prostornimi bivališči ter ekonomskimi zmožnostmi za delo in izobraževanje od doma ter skladnimi odnosi za medsebojno skrb v času zaprtja javnega življenja. Avtorica poudari, da so imele osebe, ki ne ustrezajo tej tradicionalni normi, težave pri spoprijemanju z

izzivi »nove realnosti«, saj niso izpolnjevale pogojev, ki bi jim omogočali dostojno preživljanje pandemije doma. Na osnovi etnografskega materiala izpostavi pet ključnih tem, o katerih so sogovorniki in sogovornice najbolj pogosto govorili: stari ali novi stanovanjski problemi; neurejene družinske razmere; vplivi omejevanja socialnih stikov; sprememba delovnih razmer; in druge obremenitve, kot je povečano skrbstveno delo med pandemijo.

V naslednjem poglavju, *Dostopnost zdravstvene oskrbe v času pandemije: normalizacija izrednih razmer*, se Sara Pistotnik ukvarja s preoblikovanjem dostopa do zdravstvene oskrbe, kot so ga doživljali sogovorniki in sogovornice v raziskavi, ter njihovim manevriranjem znotraj javnega zdravstvenega sistema v času izrednih razmer. Ti so skozi razumevanje zdravstvene oskrbe v času ukrepov za zajezitev covid-19 opisovali preplet starih ovir in novih problemov ter tako razkrivali daljnosežnejše procese v slovenskem zdravstvenem sistemu. Obenem pa so zaradi hitrih sprememb v pojmovanju normalnosti potrdili, da skozi izredne razmere hitreje uzremo splošne trende družbenega razvoja. Avtorica izkušnje sogovornikov analizira na podlagi konceptov strukturne ranljivosti, dostopnosti in kandidature, ki pomagajo osmisliti transformacije dostopa do zdravstvene oskrbe med pandemijo covid-19. Ugotavlja, da je že v obdobju pred ukrepi za omejitev širjenja covid-19 veljalo, da dostopnost ni enaka za vse prebivalce. Te razlike pa so se zaradi povečane arbitrarnosti pri dostopu do zdravstvene oskrbe ter novih pojmovanj »običajnega dostopa« in »nujnosti«, ki so prispevala k prikriti privatizaciji zdravstvenih storitev, v času izrednih razmer še poglobile. Zato se v prispevku sprašuje, koliko je omejevanje dostopa do zdravstva med pandemijo covid-19 prispevalo k normalizaciji zmanjševanja dostopa do javnega zdravstva in razgradnji socialne države.

Sledi poglavje *Pandemija v totalnih ustanovah: zamujena priložnost za dezinstitutionalizacijo*, v katerem poskuša Juš Škraban odgovoriti na vprašanje, kako so se totalne ustanove (domovi za starejše občane, azilni dom, center za tujce, zavodi za prestajanje kazni zapora in druge) odzvale na pandemijo ter kaj je ključno zaznamovalo institucionalno oskrbo v tem času. Na osnovi preteklih raziskav in analize terenskega materiala ugotavlja, da je pandemija razkrila številne znane šibkosti totalnih ustanov, obenem pa nekatere utrdila. Med drugim tako avtor ugotavlja, kako se je med pandemijo ponovno pokazalo, da so v totalnih ustanovah idealne razmere za hitro širjenje okužb, obenem pa izpostavlja, da je v teh ustanovah, ki so bile že prej poznane po svojih mehanizmih izključevanja, ta njihova funkcija postala le še vidnejša. V zaključnem delu poglavja Juš Škraban opozori, da je pandemični čas ponujal nekatere elemente za hitrejši proces dezinstitutionalizacije –

prehoda iz institucionalnih v skupnostne oblike podpore, ki se mu je Slovenija zavezala že leta 2008. Čeprav je gradivo s terena jasno pokazalo, kako pomembno bi bilo izvesti obsežen proces dezinstytucionalizacije, pa do njega (še) ni prišlo.

V petem poglavju z naslovom *Vpliv pandemije covida-19 na duševno zdravje mladih odraslih* se Tisa Kučan Lah osredotoča na duševne stiske, ki so jih prinesli ali poglobili ukrepi za njeno zajezitev. Znano je, da zdravstvene krize dolgotrajno vplivajo na duševno zdravje ljudi, mladi pa so bili sprva kot družbena skupina, ki v pandemiji covida-19 ni bila razumljena kot ranljiva, nekoliko spregledani. Vendar je kmalu postalo jasno, da učinki pandemije segajo onkraj fizičnih posledic okužb s SARS-CoV-2, zato so se v slovenskih medijih začeli pojavljati prispevki, ki so izpostavljali vprašanje duševnega zdravja mladih, s katerim so se pozneje ukvarjale tudi številne raziskave. Avtorica v svojem prispevku analizira, kaj so mladi sogovorniki dojemali kot vzrok lastnih duševnih stisk, katere vire so uporabili kot pomoč ob soočanju z duševnimi stiskami in kakšen dostop so imeli do njih med pandemijo covida-19. Na osnovi terenskega gradiva prikaže, da so sogovorniki kot razlog svojih stisk največkrat dojemali ukrepe za zajezitev covida-19, še posebej zaprtje izobraževalnih institucij, ki so vodili v osamljenost in posledično večjo odvisnost od socialnih omrežij. Velja izpostaviti, da poglavje obravnava situacijo mladih v Pomurju, ki je zaradi svojih geografskih in socialnih značilnosti pogosto spregledano, odpre pa tudi vprašanje, zakaj se mladi dandanes pogosteje soočajo z duševnimi stiskami, s čimer so si prislužili vzdevek »snežinke«.

Sledi poglavje *Cepiti se ali ne cepiti se: dejavniki oklevanja s cepljenjem proti covidu-19*, v katerem Vanja Germ razpira vprašanje cepiv in cepljenja, ki je v času pandemije covida-19 predstavljalo kontroverzno tematiko. Množično cepljenje proti covidu-19 se je v Sloveniji začelo konec leta 2020, njegovo izvajanje pa so spremljale burne javne diskusije. Avtorica celo pravi, da intervjuji terenske raziskave kažejo, kako je v času pandemije vprašanje cepiv zarezalo v vse pore družbenega življenja, v medsebojna razmerja, zveze in družinske odnose. Glede na to, da je bilo to vprašanje v javnem diskurzu mnogokrat predstavljeno na površen in izrazito polemičen način, je namen njenega prispevka ugotoviti, kakšna stališča so imeli glede cepiv in cepljenja sogovorniki, vključeni v raziskavo. Ob tem je kot pripomoček za analizo najpogosteje izpostavljenih tem uporabila model dejavnikov oklevanja s cepljenjem, ki ga je razvila Strateška svetovalna skupina strokovnjakov za imunizacijo (*SAGE*) pod okriljem Svetovne zdravstvene organizacije, kar omogoča primerljivost podatkov raziskave z drugimi okolji. Analiza je jasno pokazala, da je oklevanje glede cepljenja kompleksno

vprašanje, ki zajema različne razlage in prepričanja sogovornikov in sogovornic, ki jih velja temeljito raziskati ter ne vnaprej diskreditirati s posplošenimi in zaničevalnimi predstavami o »proticepilcih«.

V sedmem poglavju z naslovom *(Ne)dostopnost zdravstvenega zavarovanja in težave s prehajanjem meja v času pandemije covid-19* se Jasmina Kuduzević loteva razčlenjevanja situacije skupine prebivalc in prebivalcev, ki jih tako znanstvene raziskave kot splošna javnost pogosto spregledajo. Gre za tako imenovane tuje študente in študentke, ki so državljani in državljanke držav nečlanic Evropske unije (na primer Srbije, Bosne in Hercegovine, Makedonije) in se v Republiki Sloveniji izobražujejo v okviru študijskih izmenjav ali rednega študija. Avtorica na osnovi terenskega gradiva ter pregleda dostopnih raziskav in dokumentov ugotavlja, da so njihove pravice na področju zdravstvenega zavarovanja, v primerjavi s tistimi, ki jih imajo državljani Slovenije, okrnjene. Dokazuje, da so pandemija in z njo povezani ukrepi, predvsem ukrep zapiranja državnih meja, na eni strani dodatno okrepili že obstoječe ovire na področju zdravstvene oskrbe za te študente in študentke, na drugi strani pa so jih podvrgli novim, ki so znatno otežile dostop do zdravstvenih storitev v njihovi matični državi. V zadnjem delu poglavja se avtorica ustavi še pri analizi posledic, ki so jih sogovorniki in sogovornice doživljale ob postopnem krčenju študentskih pravic v Sloveniji, pri čemer pokaže, da so jim že leta 2012 slovenske oblasti ukinile štipendije, nato pa leta 2021 z novim Zakonom o tujcih naložile še dokazovanje zadostnih sredstev za preživljanje v času bivanja v Sloveniji, kar je še dodatno otežilo njihovo bivanje in izobraževanje v tej državi.

V zadnjem poglavju monografije, *Solidarnost ter viri podpore in pomoči med pandemijo covid-19*, se Neža Vodopivec sprašuje, kje so v obdobju pandemije, ko je bila večina javnih institucij in storitev zaprtih oziroma je delovala zelo omejeno, prebivalci in prebivalke dobile pomoč in podporo. Z analizo odgovorov na vprašanja, ki so se v polstrukturiranem intervjuju neposredno in posredno nanašala na vire pomoči in podpore ter vlogo skupnosti, je izluščila 548 citatov sogovornikov in sogovornic. Na osnovi teh citatov avtorica ugotavlja, da so se udeleženci in udeleženke raziskave po pomoč in podporo praviloma obračale na družinske člane, prijatelje in širšo socialno mrežo, pomembno vlogo pa sta odigrali tudi medsosedska pomoč in podpora lokalne skupnosti. Zanimivo je, da so pandemične razmere spodbudile povsem nove solidarnostne prakse, kjer so denimo stanovalci v blokovskih naseljih ponujali pomoč neznancem oziroma članom skupnosti, s katerimi do tedaj niso bili povezani. Prav tako so v obdobjih, ko je bila večina oblik institucionalne pomoči ukinjena, nekatere nevladne organizacije in samonikle iniciative prevzele ključen delež skrbi za najbolj

družbeno marginalizirane prebivalce ter v težkih razmerah iznajdevale nove oblike solidarnosti.

REFERENCE

- Öcek, Zeliha Asli, Mandy Geise, Anna-Maria Volkmann, Acelya Basili, Vera Klünder in Michaela Coenen 2022 'Action recommendations to support people living in precarious conditions during a pandemic.' *The European Journal of Public Health* 32(Supplement_3): 188.
- Öcek, Zeliha Asli, Mandy Geise, Anna-Maria Volkmann, Acelya Basili, Vera Klünder in Michaela Coenen 2023 'Strengthening the social resilience of people living at the intersection of precariousness and migration during pandemics: action recommendations developed in Munich, Germany.' *Frontiers in Public Health* 11: 120–215.
- Saad-Filho, Alfredo 2021 *The Age of Crisis: Neoliberalism, the Collapse of Democracy, and the Pandemic*. London: Palgrave Macmillan.
- Patel, Sony S., Rebecca K. Webster, Neil Greenberg, Dale Weston in Samantha K. Brooks 2020 'Research fatigue in COVID-19 pandemic and post-disaster research: Causes, consequences and recommendations.' *Disaster Prevention Management* 29(4): 445–455.